

יעקב סגל וצבי פרידמן

האומנם קבור ר' ישראל נג'ארה בלב העיר עזה?

מבוא

- א. רבי ישראל נג'ארה — מי האיש?
- ב. מנזר יווני ובית הספר של המסיון
- ג. "מצבות חלקות"
- ד. "זרים"

מבוא

היכן קבור ר' ישראל נג'ארה? זקני צפת יאמרו לך בגליל. במסורתם של יהודי עזה מקובל שהוא נקבר בבית העלמין היהודי של העיר בה כיהן כרב. מיקומו של אותו בית עלמין עתיק אינו ידוע עוד. בבית הקברות הנוצרי שבחצר המנזר היווני אורתודוכסי בעזה, נמצאים קבוצת קברים הנראים שונים ממבנה הקברים האחרים שבמקום: המצבות שעליהם עתיקות יותר, אין עליהם סימון של צלב והן פונות לכיוון ירושלים. מבנה המצבות דומה לקברי הצדיקים שבגליל. אנשי המקום קוראים להם "קברי הזרים" — לא של נוצרים, לא של מוסלמים. במרכזם ניצבת מצבה אחת שלקבור בה מייחסים המוסלמים הבאים לשם, סגולות של "קדוש שריפא חולים". האם זהו קברו של ר' ישראל נג'ארה? — קשה לקבוע בוודאות. פנקסי בית העלמין היהודי בעזה, שנתפסו במלחמת ששת הימים, ושבהם אמורה להיות תשובה לתעלומה הוכרזו כסוד מדינה וסגורים בכספת של אחד הבנקים. תעלומה עזה כמוות.

* פורסם לראשונה בעיתון "ערב שבת", ט' אייר תשמ"ז (08/05/87), "ישראל בין נוכרים?", ע"י המחברים בשם הספרותי: יעקב גל וצבי בן אליעזר.

יעקב סגל וצבי פרידמן

עזה – עיר ערבית סואנת ובה למעלה מ-200,000 תושבים. בעבר פרוחה בעזה קהילה יהודית שבניה ישבו בעיר במשך מאות רבות של שנים. היישוב היהודי בעיר בא אל קיצו בפרעות תרפ"ט. כמו בחברון, ניסה האספסוף המוסת לפרוע ביהודים, אך שלא כמו שם ניצלו חייהם של יהודי המקום. זאת בזכותו של ראש העיר א-שווה, שהצליח להעביר את היהודים אל בניין הממשל האנגלי, ובכך להציל את חייהם. א-שווה קרא ליהודים לחזור ולהתיישב בעיר לאחר סיום המאורעות – אך היהודים לא חזרו עוד לשם. העיר ניטשה מיהודיה שהתפזרו בכל רחבי הארץ והותירו אחריהם רכוש רב. אחד האתרים היהודיים שננטשו בעיר היה בית הקברות היהודי העתיק. בבית קברות זה טמונים תולדותיהם של דורות רבים של יהודי העיר. בין הקברים מצוי היה לפי המסורת גם קברו של ר' ישראל נג'ארה – מחברו של "י-ה ריבון עולם". מסורת אחרת טוענת אמנם כי הרב נג'ארה נפטר בצפת אך יהודי עזה טענו בעקשנות ללא הרף כי רבה של עירם נשאר בה גם לאחר שנפטר מן העולם.

א. רבי ישראל נג'ארה – מי האיש?

את רבי ישראל נג'ארה מכירים כיום רבים בזכות הזמר "יה ריבון עולם" אותו חיבר לשבת. זמר זה כמו רוב כתביו האחרים מבוסס על סתרי תורת הקבלה. אך רבי ישראל נג'ארה לא היה רק משורר, בתקופתו היה נחשב לאחד מגדולי הדור, הרביץ תורה ברבים וחיבר ספרים רבים בייחוד בשטח הקבלה.

הוא נולד בדמשק בשנת שט"ז (1555 לסה"נ) כבנו של רבי משה נג'ארה, רב הקהילה. כאן למד תורה וחי במחיצתם של גדולי אותו הדור וביניהם המקובל רבי חיים ויטאל. בשנת שמ"ז (1587) עבר לצפת ומשם המשיך לעזה, בה שימש כמרא דאתרא של הקהילה היהודית בעיר. שמו יצא למרחוק כפוסק הלכות וכמקובל אלוקי. רבי ישראל, היה נערץ גם על הנוכרים תושבי עזה, שלהם סייע בריפוי חוליהם, וע"י כך יצאו לו מוניטין כבעל מופת.

בנוסף למאות השירים שחיבר, שלח ר' ישראל את ידו גם בכתיבת ספרי מוסר ("משחקת בתבל"), ספרי הלכה ("כלי מחזיק ברכה" – על דיני ברכת המזון), וספר הלכה על דיני שחיטה. חיבר גם פירוש על התורה בשם

האומנם קבור ר' ישראל נג'ארה בלב העיר עזה?

"מקווה ישראל", ופירוש על ספר איוב. נפטר בעירו עזה, בשנת שפ"ה (1625). נחשב, לאחד מגדולי ישראל בדור שאחרי הבית יוסף. בנו הרב משה, ונכדו הרב יעקב, ישבו על כס הרבנות בעזה עד לשנת תל"א (1671 לסה"נ).

במשך השנים נעלם בית קברות זה מעל פני השטח ולא היה ידוע על מיקומו.

ב. מנזר יווני ובית הספר של המסיון

"כדי לנסות ולמצוא את בית העלמין האבוד, ניסנו לשאול זקנים שהיו בעבר חברי הקהילה היהודית בעזה" כך מספר מנחם בית הלחמי, בזמן שעמד בראש מדרשת הדרום. בין היתר שוחחו מנחם וחבריו עם בני משפחת אלקיים אחת המשפחות היהודיות המפוארות שבעיר. מפיו של שלמה אלקיים, שגדל בעיר, הם הספיקו לשמוע תיאור מפורט של בית הקברות ששכן כפי הנראה לא הרחק ממרכז העיר. אלקיים, שוחח עם אנשי נווה דקלים בשכבו על ערש דווי. אך למרות זאת מסר להם פרטים רבים. שלושה ימים לאחר ששוחחו איתו נפטר שלמה אלקיים. אחיו מרדכי המשיך במלאכה וגם היה הראשון שהעלה השערה לפתרון שאלת מיקומו של בית הקברות. לדבריו, היה המקום ממוקם בסמטא שהסתעפה מרחובה הראשי של העיר רחוב עומר אלמוכתר. כיום ניצב בסמטא הצרה מנזר יווני אורתודוכסי שהוקם בתחילת המאה ולידו בית ספר בו מלמדות נזירות של המיסיון. יהודי עזה, שמרו במשך דורות על קשרים טובים עם מעט הנוצרים שבעיר ולכן, היה מקום לסברה כי אם אמנם שכן בית הקברות היהודי בשטח המנזר ניתן יהיה אולי לאתר את שרידיו. החוקרים של המדרשה ביקרו במנזר וגילו מאחוריו בית קברות נוצרי קטן. בבית קברות זה נקברו הנוצרים שמתו בעיר. הנזירות במקום, סיפרו להם כי הקבורה במקום החלה עם בנייתו של המנזר בתחילת המאה ה-20. הנזירות אגב, הושיטו עזרה רבה בהדרכה במקום. בין המצבות והצלבים התגלו כמה קברים לא מזוהים, עתיקים מאוד וללא שום כתובת מעליהם. הנזירות הצעירות לא ידעו להסביר

יעקב סגל וצבי פרידמן

של מי הקברים והפנו את אנשי המדרשה אל כמה נזירות זקנות המתגוררות במקום מזה עשרות שנים, כדי ששיבו על השאלה מי קבור בקברים יוצאי הדופן. קברים אלה, היו אגב שונים מאלו שמסביבם לא רק בגלל היותם חסרי כתובת. הם היו שונים גם בעיצובם, והחשוב מכל לא סומן עליהם צלב, המסומן כידוע על כל קבר נוצרי. לפי המשוער, קדמו קברים אלה להקמת המנזר. הנזירות קברו את מתיהם בין הקברים הקדומים והקיפו את המקום בחומה. כך "נעלם" בית הקברות היהודי בין הצלבים והחומה המקיפה את המצבות עתיקות הימים.

ג. "מצבות חלקות"

את ההשערה לפתרונה של החידה סיפקה מסורת עתיקת יומין שהייתה רווחת בין יהודי "ערי הקודש" שבארץ ישראל. יהודי חברון וערים נוספות נהגו להותיר את המצבות חלקות מבלי לכתוב עליהם דבר. זהותם של הנפטרים ומקום קבורתם צוינו אמנם ב"פנקס חברה קדישא" אך המצבה נותרה ריקה. מסורת זו אמורה לסמל את ביטחונם של היהודים בתחיית המתים בה יידעו הכל מי קבור ואיפה, לאחר שפשוט הם יקומו לתחייה. בגלל מסורת זו שיערו אנשי המדרשה כי הקברים הלא מסומנים הם קבריהם של יהודי העיר. חיזוק לסברה קיבלו מהנזירות הזקנות שבמקום. אלו ידעו לספר כי במצבות הלא מסומנות קבורים "קדושים" והצטלבו בכל פעם שנשאלו עליהם. במיוחד הצביעו על קבר מפואר ועתיק בו לדבריהם קבור מזה מאות שנים איש קדוש ובעל מופת. האם היה זה קברו של רבי ישראל נג'ארה? החוקרים, משוכנעים כי התשובה היא אכן, כן. ממסמכים שונים עולה כי רבי ישראל נג'ארה היה נערץ לא רק על יהודי עזה אלא גם על כלל תושבי העיר. הוא היה בעל מופת שריפא חולים ואשר עוד בחייו התייחסו אליו כל שכניו, יהודים ושאינם כאלה, בחרדת קודש. מומחים שונים שביקרו במקום השתכנעו לפי צורת הקברים וכיוונם (צפון – מזרח, דהיינו לכוון ירושלים) שמדובר בקברים יהודיים. תשובה חד משמעית וסופית לא ניתנה עדיין. תשובה זו נמצאת בפנקס "החברה

האומנם קבור ר' ישראל נג'ארה בלב העיר עזה:

קדישא" של ק"ק עזה ובו רשומים בפירוט רב כל הנפטרים בקהילה, זהותם, ומקום קבורתם. בפנקס, נמצא גם כפי הנראה גם המקום בו נטמן רבי ישראל נג'ארה. הפנקס שאבד עם פרוץ המאורעות בתרפ"ט נמצא ע"י הכוחות הישראליים שהגיעו למקום במלחמת ששת הימים. ואולם, מאז המלחמה הוא נשמר לטענת חוקרי עברה של עזה תחת מנעול ובריח. "ניסינו לבקש בדרכים שונות לעיין בפנקס. פנינו לגורמים שונים במערכת הביטחון אך אל סרבו בעקשנות להניח לנו לעיין בפנקס. פנקס "החברה קדישא" של עזה הוכרז כ"סוד מדינה" המוחזק, כמו פריטים רבים אחרים של רכוש ללא בעלים שבידי המדינה" מספר בית הלחמי. סודו של בית הקברות נותר בין דפיו של הפנקס עב הכרס השמור כפי הנראה באחת מכספות בנק בירושלים כ"סוד מדינה".

ד. "זרים"

באייר תשמ"ז יצאנו למקום. האיתור לא היה קשה. בקלות יחסית הצלחנו להגיע לשם עם רכבנו לסמטה שליד ככר פלשתין שבמרכז העיר. ילד התנדב להראות לנו את הדרך אל המנזר. באזור נמצאים רק שניים כאלה: זה של הכנסייה הרומית לטינית וזה של הכנסייה היוונית. השני קרוב יותר אל מרכז העיר ושוכן במרחק קצר מביה"ח "אל אהלי" ומרחוב עומר אל מוכתר המהווים לב ליבה של עזה. פילסנו את דרכנו בסמטאות הצרות, חוויה הרחוקה מלהיות מרנינה עבור שני יהודים בשעות בין הערביים ובלב ההמון הערבי, ובסופו של דבר החנינו את הרכב בחצר המנזר. השלט במקום נכתב ביוונית ובערבית ובו מצוין כי המקום משמש ככנסייה וכבית ספר של נזירות. הנזירות היו עדיין בפעילויות שונות ברחבי העיר אותן הן מסיימות רק עם רדת השמש. בית הקברות שבחצר המנזר הוא קטן וצפוף. את המצבות ללא הסימון מצאנו ללא כל מאמץ, הן פשוט היו פזורות בשטח והעובדה שלא סומן עליהן צלב ייחדה אותן משאר הקברים. אחד השכנים המתגורר במקום זה למעלה מ-20 שנה נידב לנו מעט פרטים על המקום. לדבריו זהו בית קברות בו החלה הקבורה רק בשנים האחרונות. "בעבר", כך טען "היו כאן רק כמה קברים בודדים שהיו מפוזרים בשטח, והנוצרים החלו לקבור ביניהם.

יעקב סגל וצבי פרידמן

מצבות קדומות אלו זיהה בנקל: אלו ללא הצלב...". שאלנו אותו אם ידוע לו מי קבור שם, הוא משך בכתפיו וידע להשיב רק במילה אחת: "אֶגְלִיבִי" – זר נוכרי. מצבותיהם של אותם "זרים" בולטות מאוד מסיבה נוספת: בניגוד לפאר של הקברים הנוצרים העשויים שיש ומגולפים בהם צלבים, קברים אלו עוצבו בפשטות רבה: הם נמוכים ובנויים מאבני כורכר שנחצבו כפי הנראה במקום (כידוע, מעוצבות מצבות בבתי קברות יהודיים עתיקים בפשטות רבה וחומר הגלם לבנייתן נלקח מאבני המקום. כך, נבנו המצבות העתיקות בחברון מסלע מקומי. בטבריה מסלעי בזלת שחורים – כשעל המצבה הנמוכה לא נכתבת מילה) הדמיון לבתי קברות היהודיים של טבריה, חברון, וצפת – הוא יותר מאשר בולט. מי הם אותם "זרים"? זאת לא יכלו השכנים לומר לנו אך ציינו כי "הם לא היו ערבים". עובדה מעניינת נוספת: את בית הקברות שבחצר הכנסייה פוקדים דוקא מוסלמים הבאים להתפלל ליד אותם "קבור אל אֶגְלִיבִי" – קברי זרים. המסורת שבידם מייחסת במיוחד קדושה לקבר הבולט מהשאר שנבנה באבן כורכר ועליו שרידי פיתוחים של מוזאיקה. לפי המסורת המקומית קבור פה "אדם קדוש שריפא חולים". אחד הילדים סיפר על האגדות ששמע מסבתו על גדולתו של אותו קדוש. תושבי המקום לא שמעו על כך שהיה יהודי, אך ידעו שהוא "זר". מדוע לא נכתב דבר על המצבות, ולא נחרטו עליהם צלבים? הם לא יודעים. "אולי בגלל שלא היה לאנשים האלה כסף?..." שואל מישהו אך ההסבר לא נשמע משכנע במיוחד מול המוזאיקה היפה שעל הקבר העתיק. מחירה של מוזאיקה מעין זו יקר בהרבה מחריטת צלב על קבר אותו מקפידים הנוצרים לבצע על כל קבריהם. הקבר המהודר של "הזר" מהווה מוקד משיכה כאמור למוסלמים הבאים להתפלל לידו מתוך אמונה בקדושתו של הקבור בו. גם המוסלמים אגב, טוענים כי זה שקבור במקום אינו ערבי ובודאי אינו מוסלמי...

כשעזבנו את בית הקברות ירד כבר הערב בחוץ על סמטאות עזה. סגרנו את שער המנזר מאחורינו כשאנו מותירים בית קברות ובתוכו את קברו של "הזר" המקודש שלא היה ערבי. השאלות נותרו כשהיו – מי קבור מתחת למצבות

האומנם קבור ר' ישראל נג'ארה בלב העיר עזה?

הצנועות וחסרות הכתובת? והאם טמונות עצמותיו של המקובל רבי ישראל נג'ארה בחצרו של המנזר היווני אורתודוכסי בעיר בה חי ופעל – עזה?²

1. הערת העורך ז"ח ארליך: על בתי הקברות של קהילת יהודי עזה במאות השנים האחרונות ראה: אילן גל פאר, "בית הקברות של יהודי עזה", אריאל, 119-120, (1996), עמ' 173-177.